

Produksjonsevne og konsummuligheter

Økonomisk utsyn gir et helhetlig bilde av den aktuelle økonomiske situasjonen og en vurdering av den løpende økonomiske utviklingen. En beskrivelse av forhold som har betydning for produksjonsevne og konsummuligheter på lengre sikt, må i større grad være opptatt av økonomiens tilbudsside. Særlig gjelder det tilgangen på arbeidskraft og andre ressurser. Et kapittel som søker å belyse tilbudssideforhold må nødvendigvis blir fragmentarisk. Følgende forhold omtales:

1. Internasjonale sammenligninger av makroøkonomiske nøkkeltall for Norge og et utvalg av OECD-land.
2. En dekomponering av produksjonsveksten i bidrag fra innsatsfaktorer og produktivitsvekst.
3. Ressursbruken innen forskning og utvikling, samt innovasjonsstatistikk.
4. Kapitalavkastning i norske næringer.
5. Utenlandske investeringer som kan gi et uttrykk for hvor attraktivt det er å drive næringsvirksomhet i et land.
6. Nyskaping i næringslivet belyses ved data for nyetablering og nedlegging av bedrifter.

Norsk økonomi – internasjonal sammenligning av nøkkeltall

Utvalget av de sammenligningene som presenteres i det følgende, har ingen direkte problemrelatert begrunnelse. De kan heller sies å omfatte en del økonomiske forhold som *i praksis* har vist seg å ha betydelig interesse når en ønsker å kaste lys over tilbudssiden i økonomien.

Produksjonsevne og konsum

Før en kan sammenligne størrelser som bruttonasjonalprodukt eller forbruk mellom land, må en korrigere for at varer og tjenester ikke koster det samme i landene. Det gjøres ved bruk av såkalte kjøpekraftspariteter (PPP). Etter at det er korrigert for prisforskjeller mellom land ved bruk av kjøpekraftspariteter, lå BNP per innbygger i Norge i 2000 nær 22 prosent høyere enn OECD-gjennomsnittet og nivået i Sverige. Tilsvarende sammenligninger av privat konsum viser imidlertid at Norge ikke ligger spesielt høyt i forhold til andre OECD-land. Dette har blant annet med ulik prioritering av sparing og offentlig konsum å gjøre.

BNP-sammenligningene vil påvirkes i Norges favør av at olje- og gass for tiden utvinnes i høyt tempo. Norges petroleumsinntekter representerer ikke inntekter i økonomisk forstand, fordi de motsvares av en tilsvarende tapping av Norges formue av olje og gass under havbunnen. Dersom man korrigerer BNP for denne formueseffekten får en et tall som er mer representativt for verdiskapingen per innbygger. Slike korrigerte

beregninger, foretatt av Norges Bank, bringer Norges verdiskaping per innbygger ned på om lag det samme nivået som Tyskland har, altså noe, men ikke mye over OECD-gjennomsnittet.

Arbeidsmarked og yrkesdeltaking

Yrkesaktiviteten i Norge er generelt sett blant de høyeste i Europa. Sysselsettingsandelen i aldersgruppen 15-64 år var nær 78 prosent i 2000, den nest høyeste i EU-området, der gjennomsnittet lå på 73,6 prosent. I forhold til EU-landene er yrkesdeltakingen høy for både kvinner og menn. Det samme gjelder den eldre delen av befolkningen. Arbeidsledigheten har tradisjonelt ligget lavt i Norge sammenlignet med andre land. På den annen side er den gjennomsnittlige arbeidstiden lavere i Norge enn i de fleste andre land.

Veksten i produksjon og produktivitet

I tabellen dekomponeres veksten i arbeidskraftsproduktiviteten, definert som bruttoproduksjon pr. timeverk i bidrag fra kapitalinnsats, produktinnsats og total faktorproduktivitet (TFP) i norske næringer for perioden 1973-2002. (TFP-begrepet er nærmere forklart i egen boks.) Bidraget til produktivitsvekst fra økt kapital- og økt produktinnsatsintensitet beregnes ved å multiplisere veksten i disse innsatsfaktorene med deres andel av de totale kostnadene. Vekst i total faktorproduktivitet beregnes som differansen mellom vekst i arbeidskraftsproduktiviteten og bidraget fra veksten i kapital- og produktinnsatsintensitet.

I praksis vil produktivitsveksten påvirkes av konjunkturbevegelser. Det skyldes blant annet at det i praksis ikke er lønnsomt for bedriftene å variere kapitalutstyr og sysselsetting like raskt og mye som svingningene i salg og produksjon. I tabellen har en valgt en periodeinndeling slik at produktivitsveksten i de ulike periodene i liten grad skal påvirkes av konjunktursykliske bevegelser.

Det bør påpekes at volumveksten i produksjon og faktorinnsats for grupper av næringer, eksempelvis Industri, er beregnet på en noe annen måte i produktivitsberegningene enn det som ligger bak volumveksten for disse størrelsene i nasjonalregnskapet.

Hovedtrekk for Fastlands-Norge

Gjennomsnittlig årlig vekst i arbeidskraftsproduktiviteten for Bedrifter i Fastlands-Norge var 3,3 prosent i perioden 1997-2002. Mesteparten av denne veksten kunne tilskrives økt produktinnsats per timeverk. TFP-veksten bidro med i overkant av ett prosentpoeng, mens bidraget fra økt kapitalintensitet bidro med under et halvt prosentpoeng. Den gjennomsnittlige årlige TFP-veksten har ligget relativt stabilt på i overkant av 1 prosent fra slutten av 1980-tallet. Dette er en

BNP og privat konsum per innbygger i utvalgte OECD-land beregnet ved hjelp av kjøpekraftspariteter (PPP)

	BNP per innbygger. OECD = 100		Privat konsum per innbygger US dollar ¹	
	1995	2000	1995	2000
Norge	117	122	10 922	12 248
Danmark	115	119	11 407	13 840
Finland	94	102	9 356	11 964
Sverige	100	100	9 742	12 073
Frankrike	101	98	11 108	13 106
Italia	101	102	11 729	15 086
Nederland	106	112	10 306	13 681
Spania	76	81	8 988	11 776
Storbritannia	94	99	11 568	15 382
Tyskland	107	105	11 834	14 622
USA	140	144	18 888	24 429
Japan	117	105	12 687	14 225

¹ For Norge kan oljeprisen, av beregningstekniske årsaker, være av stor betydning for resultatet.

Kilde: OECD National Accounts, Main Aggregates Vol. 1, 2002.

betydelig sterkere TFP-vekst enn det som er beregnet fra og med 1973 fram til 1989. Beregningene viser spesielt svak TFP-vekst i siste halvdel av 1970-tallet.

Dekomponeringen av veksten i arbeidsproduktiviteten i de ulike periodene i tabell 1 viser at vekstbidraget fra økt produktinnsats per arbeidstime jevnt over er relativt stort. Vekstbidraget fra økt kapitalbeholdning per arbeidstime er derimot relativt beskjedent; i gjennomsnitt er bidraget mindre enn ½ prosentpoeng av veksten i arbeidsproduktiviteten etter 1981. Det relativt store vekstbidraget fra produktinnsats er en følge både av at produktinnsatsen i de fleste år har vokst relativt raskt og av at produktinnsatsen samlet sett utgjør en stor andel av bedriftenes kostnader. I alle de spesifiserte periodene i tabell 1 vokser produktinnsatsen målt i faste priser raskere enn produksjonsvolumet. En av flere mulige forklaringer bak denne utviklingen er at bedriftene i økende grad går over fra selv å produsere sin produktinnsats til å kjøpe disse varene og tjenestene fra andre bedrifter. Det generelt relativt lave bidraget fra vekst i realkapital per timeverk skyldes først og fremst at det beregnede produksjonsbidraget fra en gitt økning i realkapitalen er langt lavere enn det er for produktinnsatsen. I tillegg er også veksten i realkapitalen betydelig lavere enn veksten i produktinnsats.

Veksten i arbeidskraftsproduktiviteten i perioden 1997-2002 var et halvt prosentpoeng svakere enn i perioden 1989-1996. Teknisk sett er forskjellen en konsekvens av at selv om produksjonsveksten var sterkere i den siste av disse to periodene, gikk sysselsatte timeverk ned med 1 prosent i perioden 1989-1996 mens arbeidsinnsatsen økte med 0,4 prosent i perioden 1997-2002. Veksten i arbeidsproduktiviteten i denne siste perioden er på linje med den som er beregnet for perioden 1973-1981. Når det gjelder vekst i arbeidsproduktiviteten fra 1973, er det perioden 1982-1988 som skiller seg ut med relativt lavest vekst, et snaut

Indikatorer på forskjeller i yrkesdeltaking mellom Norge og utvalgte EU-land

	EU 15 gjennomsnitt «3 beste»	EU	Norge
Andel av befolkningen sysselsatt, 15-64 år, prosent (2000)	63,2	73,6	77,9
Andel kvinner sysselsatt, 15-64 år, prosent (2000)	54,0	68,6	73,9
Andel menn sysselsatt, 15-64 år, prosent (2000)	72,5	80,3	81,8
Andel eldre sysselsatt, 55-64 år, prosent (2000)	37,8	57,1	65,6
Andel eldre kvinner sysselsatt, 55-64 år, prosent (2000)	27,9	50,1	59,3
Andel eldre menn sysselsatt, 55-64 år prosent (2000)	48,0	65,0	71,9
Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken, i alt (2001)	7,3	2,7	3,6
Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken, kvinner (2001)	8,5	3,0	3,5
Arbeidsledige i prosent arbeidsstyrken, menn (2001)	6,4	2,2	3,7

¹ For Norge kan oljeprisen, av beregningstekniske årsaker, være av stor betydning for resultatet.

Kilde: OECD National Accounts, Main Aggregates Vol. 1, 2002.

Mål på produktivitet

I prinsippet måler produktivetsvekst hvor mye av produksjonsveksten som ikke kan tilskrives økt bruk av ressurser. Ren produktivetsvekst innebærer derfor at en får noe «gratis». Derfor er produktivetsvekst en av de fundamentale drivkreftene bak økt økonomisk velstand. Viktige faktorer bak ren produktivetsvekst er økt kunnskap, forskningsresultater og innovasjoner som ikke forringes selv om flere får glede av dem. I praksis er det umulig å måle den rene produktivetsveksten, nettopp fordi det krever innsikt og måling av alle de forhold som har betydning for produksjonsresultatet. Det produktivetsbegrepet som kommer nærmest «idealet» er den såkalte «totale faktorproduktiviteten» (TFP). TFP-veksten måler forskjellen mellom den relative produksjonsveksten og veksten i en indeks som uttrykker veksten i ressursinnsatsen. Jo mer detaljert en kan spesifisere og måle produksjonen og ressursinnsatsen, desto bedre blir TFP som mål på teknologisk utvikling eller evnen til å utnytte en gitt mengde innsatsfaktorer. I beregningene nedenfor er TFP-veksten beregnet med bruttoproduksjonsverdi i faste priser som produksjonsmål, mens ressursinnsatsen omfatter arbeidskraft målt i timeverk (både timeverk utført av lønnstagerne og selvstendig næringsdrivende), realkapital og produktinnsats. Målet på denne måten, vil TFP-veksten også påvirkes av endret kapasitetsutnyttning, stordriftsfordeler, bidrag fra uspesifiserte innsatsfaktorer osv.

Arbeidskraftsproduktiviteten er et mer hyppig brukt produktivetsmål, blant annet fordi det enkelt beregnes som forholdet mellom produksjon og arbeidsinnsats. Arbeidskraftsproduktiviteten er imidlertid ikke noe godt mål på den rene produktivetsveksten, fordi arbeidskraften kan bli mer produktiv ved at den utstyres med mer realkapital og produktinnsats. Ensidig satsing på vekst i arbeidskraftsproduktiviteten, uten hensyn til hva som er lønnsomt, innebærer at arbeidskraftsproduktiviteten kjøpes i form av desto lavere produktivitet for kapital og produktinnsats med generell ineffektivitet som resultat.

Tabell 1. Dekomponering av vekst i arbeidskraftsproduktivet (bruttoproduksjon per timeverk) i perioden 1973-2002^a. Gjennomsnittlige prosentvise årlige vekstrater

Sektor	Periode	Arbeidskraftsproduktivet	Bidrag fra endring i kapitalintensitet	Bidrag fra endring i produktinnsatsintensitet	Total faktorproduktivet
Bedrifter i Fastlands-Norge ^b	1973-1981	3,6	0,6	2,8	0,2
	1982-1988	2,7	0,3	1,7	0,7
	1989-1996	3,8	0,0	2,3	1,4
	1997-2002	3,4	0,2	2,1	1,1
	2001-2002	2,5	0,4	1,1	1,0
Industri ^c	1973-1981	4,1	0,3	4,1	-0,3
	1982-1988	3,7	0,2	2,9	0,6
	1989-1996	3,3	0,0	2,8	0,4
	1997-2002	2,9	0,2	2,5	0,2
	2001-2002	1,7	0,3	1,1	0,3
Annen vareproduksjon	1973-1981	4,6	0,8	3,0	0,8
	1982-1988	3,7	0,3	2,6	0,8
	1989-1996	4,1	0,4	1,5	2,2
	1997-2002	2,5	0,2	1,6	0,7
	2001-2002	3,7	0,5	1,7	1,5
Privat tjenesteyting ^d	1973-1981	3,0	0,6	1,9	0,4
	1982-1988	2,2	0,3	1,2	0,7
	1989-1996	4,1	0,0	2,5	1,7
	1997-2002	4,4	0,3	2,4	1,7
	2001-2002	2,7	0,4	1,0	1,2

^a) Dataene for 2001 og 2002 er foreløpige.

^b) Eksklusive bolig, bank og forsikring og oljeraffinering.

^c) Eksklusive oljeraffinering.

^d) Eksklusive bolig og bank og forsikring.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

prosentpoeng lavere vekstrate enn gjennomsnittet for de andre periodene.

Næringsvise forskjeller

TFP-veksten etter 1988, som i gjennomsnitt ligger i overkant av 1 prosent per år, gir et lite representativt bilde av TFP-veksten for enkelt næringer. Beregningene viser at det er særlig utviklingen innenfor Privat tjenesteyting som har løftet den gjennomsnittlige TFP-veksten for Fastlands-Norge i denne perioden. For Privat tjenesteyting økte vekstratene for TFP fra årsgjennomsnitt på under en halv prosent fra 1973 til 1989, til om lag 1,5 prosent i årene deretter. Blant de tjenesteytende næringene er det særlig Varehandel og Innenriks samferdsel som trekker gjennomsnittet opp for TFP-veksten etter 1988. Samferdselsektoren omfatter blant annet post- og telekommunikasjon, som har opplevd en rask teknologisk utvikling gjennom økt bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi. Dette har vært framholdt som en mulig årsak til TFP-veksten i denne sektoren, men produktivetsberegninger alene gir et svakt grunnlag for en slik hypotese. Selv om revisjonene av nasjonalregnskapstallene har bedret beskrivelsen av produksjon og faktorinnsats i tjenesteytende næringer, er det fortsatt grunn til å peke på at de store måleproblemene for disse næringene gjør tallene usikre.

En gjennomsnittlig TFP-vekst på om lag 1,5 prosent og en gjennomsnittlig årlig vekst produktinnsats per timeverk på om lag 2,4 prosent ga hovedbidraget til at arbeidsproduktivet i Privat tjenesteyting økte med

over 4 prosent som årlig gjennomsnitt fra og med 1989. Dette er en veksttakt som ligger nær 2 prosentpoeng høyere enn den tilsvarende veksten i perioden 1982-1988. I tillegg til de ovennevnte positive skiftene i vekstratene for TFP -vekstratene innenfor Varehandel og Innenriks samferdsel, skyldes den økte veksttakten for arbeidsproduktivet en økning i vekstbidraget fra produktinnsats per timeverk.

Veksten i arbeidskraftsproduktivet i Industri har falt langs en negativ trend fra en årlig gjennomsnittsrate på 4,1 prosent i perioden 1973-1981 til 2,8 prosent i perioden 1997-2002. Den gjennomsnittlige TFP-veksten er beregnet til å være negativ for perioden 1973-1981. Etter 1981 har TFP-veksten vært svakt positiv i gjennomsnitt, men også den har vist en fallende tendens de siste årene.

Mens de gjennomsnittlige årsvekstratene for arbeidskraftsproduktivet i Annen vareproduksjon lå til dels over 4 prosent fra 1973 til 1997, har den årlige veksten variert rundt en gjennomsnittsrate på 2,5 prosent i perioden 1997-2002. Med unntak av perioden 1989-1996, da TFP-veksten var 2,2 prosent per år i gjennomsnitt, har TFP-vekstraten variert rundt 0,8 prosent for denne næringsgruppen. Utviklingen for enkelt næringene innenfor denne næringsgruppen, Primærnæringene, Produksjon av elektrisk kraft og Bygg og anlegg, er imidlertid meget sammensatt.

Tabell 2. Produksjon og innsatsfaktorer i perioden 1973-2002. Gjennomsnittlige prosentvise årlige vekstrater.

Sektor	Periode	Produksjon	Timeverk	Produktinnsats	Realkapital
Bedrifter i Fastlands-Norge	1973-1981	3,2	-0,3	5,1	3,8
	1982-1988	3,1	0,2	3,6	2,3
	1989-1996	2,8	-0,9	3,3	-0,3
	1997-2002	3,9	0,5	4,2	2,3
	2001-2002	0,8	-1,7	0,3	1,0
Industri totalt	1973-1981	2,5	-1,6	4,4	3,4
	1982-1988	1,4	-2,2	1,9	0,7
	1989-1996	2,5	-0,7	3,2	-0,2
	1997-2002	1,9	-0,9	2,5	1,7
	2001-2002	-0,7	-2,4	-0,8	1,6
Annen vareproduksjon	1973-1981	3,5	-1,2	5,9	3,5
	1982-1988	3,9	-0,3	5,7	1,8
	1989-1996	0,2	-3,5	-0,8	-1,4
	1997-2002	2,0	-0,9	2,7	-0,7
	2001-2002	1,9	-1,9	1,9	-0,6
Privat tjenesteyting	1973-1981	4,0	1,1	5,7	4,5
	1982-1988	4,2	1,8	4,5	3,7
	1989-1996	4,2	0,1	5,6	0,7
	1997-2002	6,0	1,5	6,2	4,6
	2001-2002	1,3	-1,3	0,7	1,8

Produktivitetsveksten i Norge sammenlignet med andre land

De siste årene har frambrakt en rekke studier hvor en sammenligner vekst i produksjon, innsatsfaktorer og produktivitet mellom land og ulike tidsperioder. Ved sammenligninger av disse ulike beregningene må det tas hensyn til forskjeller i blant annet beregningsmetoder, hvilke deler av økonomiene som er inkludert og hvilket data som er brukt. Beregninger av utviklingen i Norge vil for eksempel være påvirket av i) om de omfatter sektorene Boligtjenester og Utvinning av olje og gass; ii) om volumtallene for samlet produksjon og faktorinnsats er hentet direkte fra nasjonalregnskapet, eller om de er beregnet ved å veie sammen vekstrate for enkelt næringsene; iii) om produksjonsmålet er bruttoprodukt eller vareinnsats; iv) om utviklingen i produksjon og faktorinnsats er glattet for forbigående variasjoner; v) om tallene er basert på de sist reviderte nasjonalregnskapstallene; og vi) periodiseringen kan være ulik. Tallene i tabellen med internasjonale sammenligninger 3 er hentet fra Nicoletti, G. og S. Scarpetta (2003): Regulation, productivity and growth: OECD evidence, Economics Department Working Papers no. 347, OECD. Beregningene dekker privat næringsvirksomhet. Her er bruttoprodukt brukt som produksjonsmål, slik at produktinnsatsen ikke trekkes fra blant vekstbidragene. Videre er tallseriene justert for at landene ikke har synkroniserte konjunkturbevegelser.

OECD's beregninger for Norge viser litt, men ikke mye høyere TFP-vekst fra 1980 enn det som rapporteres i tabell 1. OECD's anslag på veksten i den gjennomsnittlige arbeidsproduktiviteten i norsk økonomi er imidlertid klart lavere enn det som framkommer ved å bruke bruttoproduksjon framfor bruttoprodukt som produksjonsmål. OECD-anslagene på TFP-veksten i Norge ligger over TFP-veksten i de 15 EU-landene i

1990-årene, men noe under på 1980-tallet. Den norske TFP-veksten var på 1990-tallet også høyere enn i USA, Sverige og Danmark. Landene med høyest TFP-vekst i begge disse tiårene var Finland og Irland. For disse landene er også den sterke TFP-veksten den klart viktigste årsaken til at også arbeidsproduktiviteten vokste raskest i disse landene. TFP-veksten i Finland og Irland har ifølge OECD-anslagene vært mellom 2 og 3 ganger så sterk som i Norge. Storbritannia var blant de OECD-landene som hadde den laveste veksten i TFP og arbeidsproduktivitet.

Forskning, utvikling og innovasjon i norsk næringsliv

Forskningspolitikken

Veksten i total faktorproduktivitet kan tolkes som anslag på generell effektivisering og teknologisk framgang. Dette er den viktigste drivkraften bak vekst i et lands økonomiske muligheter til å gjennomføre varige forbedringer av innbyggernes levestandard. Årsakene til slik produktivitetsvekst er sammensatte og fortsatt lite forstått. Det er bredt akseptert at kunnskap har en sentral betydning, både spredningen av eksisterende kunnskap gjennom utdanningssystemet, og forskning og utvikling (FoU) med sikte på å vinne ny kunnskap. Dette har ført til at forskning og utvikling har fått betydelig oppmerksomhet i de senere år, også som politisk tema.

Den sittende regjeringen har holdt fast ved at målet for norsk forskningspolitikk er å bringe den samlede norske FoU-innsatsen som andel av BNP opp på et nivå som er minst like høyt som det gjennomsnittlige OECD-nivået innen 2005. Dette er et bevegelig mål da EU-kommisjonen har satt som mål for EU-landene at FoU-innsatsen skal være 3 prosent av BNP innen 2010. Det er privatfinansiert FoU som ligger lavere i Norge

Tabell 3. Dekomponering av trend-veksten i bruttoproduktet i privat næringsvirksomhet i utvalgte OECD-land i perioden 1980-2000. Gjennomsnittlige prosentvise årlige vekstrater

Land	Periode	Bruttoprodukt	Timeverk	Arbeids- produktivitet	Kapital per timeverk	TFP
USA	1980-1990	3,3	2,0	1,3	2,9	0,9
	1990-2000	3,6	2,2	1,4	2,5	1,1
	1996-2000	4,1	2,5	1,6	3,0	1,3
EU15	1980-1990	2,5	-0,2	2,7	3,4	1,5
	1990-2000	2,2	0,3	1,9	3,1	1,0
	1996-2000	2,6	0,9	1,6	2,9	0,9
Sverige	1980-1990	2,1	0,5	1,6	2,0	1,0
	1990-2000	2,4	0,2	2,2	1,5	1,4
	1996-2000	3,4	1,5	1,9
Danmark	1980-1990	2,2	0,3	1,9	3,8	1,0
	1990-2000	2,6	0,3	2,3	2,5	1,5
	1996-2000	3,1	1,0	2,1	2,4	1,4
Finland	1980-1990	2,6	-1,0	3,7	3,2	2,4
	1990-2000	2,9	-0,7	3,7	0,8	3,2
	1996-2000	4,9	1,5	3,3	0,7	3,6
Irland	1980-1990	4,4	0,1	4,3	2,7	3,6
	1990-2000	7,4	2,8	4,5	3,3	4,4
	1996-2000	8,7	4,1	4,4
UK	1980-1990	3,1	0,7	2,3	2,8	1,0
	1990-2000	2,0	0,7	1,4	2,8	0,7
	1996-2000	2,6	1,2	1,5	2,8	1,0
Norge	1980-1990	1,4	-0,5	1,9	2,7	1,2
	1990-2000	2,5	0,2	2,2	2,1	1,7
	1996-2000	2,9	1,0	1,8	2,9	1,3

sammenlignet med OECD-gjennomsnittet. En viktig årsak til dette er den norske næringsstrukturen; i Norge er forskningsintensive næringer gjennomgående mindre enn i andre OECD-land. For å bidra til at Regjeringens mål nås er visse nye tiltak iverksatt. Forskning innen næringslivet skal stimuleres, derfor er det for 2002 innført en ordning med skattefradrag for FoU-utgifter for små og mellomstore foretak; dvs. i hovedsak foretak med færre enn 100 sysselsatte. For 2002 er det godkjent over 2600 søknader med et samlet budsjett på om lag 4,5 milliarder kroner. Dette omfatter også kjøp av FoU-tjenester fra godkjente FoU-institusjoner, men tyder likevel på økt FoU-aktivitet i næringslivet. For 2003 er denne såkalte «Skatte-FUNN»-ordningen utvidet til å gjelde alle foretak uansett størrelse.

Norge er fortsatt langt fra det politiske målet for FoU-innsats

Totalt ble det utført FoU for 24,5 milliarder kroner i Norge i 2001, når FoU i høyskoler, universiteter og forskningsinstitutter legges til den FoU som utføres i næringslivet. Dette utgjør 1,62 prosent av BNP og er en liten nedgang fra 1,65 prosent i 1999. Isolert sett bidrar næringslivet til en liten økning av andelen. Gjennomsnittet for OECD-landene lå på 2,24 prosent i 2000. For de andre nordiske landene varierte andelen fra 2,4 prosent for Danmark til 4,3 prosent for Sverige. BNP pr. innbygger er (noe) høyere i Norge enn i våre naboland, men Norge ligger lavest i Norden også om FoU-kostnader måles per innbygger.

Oppsummeringsmessig viser resultatene fra SSB's siste undersøkelse om FoU og innovasjoner i næringslivet for 2001 at norske foretak ikke er spesielt nyskapende, men øker FoU-innsatsen. 29 prosent av foretakene i Norge har introdusert nye eller vesentlige endrede produkter eller prosesser i perioden 1999–2001, og kan kalles innovative. Det er omtrent like mange innovative foretak som i perioden 1995–1997. Næringslivet brukte samtidig over 12,6 milliarder kroner på egenutført FoU i 2001. Dette er en betydelig økning fra 1999, da tilsvarende beløp var på 9,5 milliarder kroner. Selv justert for prisstigning er økningen på 22 prosent.

Enkelte næringer skiller seg ut

Industrien er som i 1999 fortsatt den største FoU-aktøren i næringslivet og enhetene innenfor sektoren utførte FoU for omtrent 6,6 milliarder kroner i 2001. Det er en økning på hele 39 prosent i løpende priser fra 1999 da næringen brukte 4,7 millioner kroner. Tjenesteytende sektor har også økt sin egenutførte FoU-virksomhet. Sektoren utførte i 2001 FoU for litt over 4,6 milliarder kroner, noe som betyr at sektoren øker sin FoU-aktivitet med ca. 25 prosent i fra 1999. Kjemisk industri, maskinindustri og produksjon av kommunikasjonsutstyr var store FoU-næringer innenfor industrien i 1999 og næringene befester sin dominerende posisjon i 2001. Av totale kostnader til FoU innenfor industrien utgjorde disse tre næringene 54 prosent av industriens egenutførte FoU i 2001.

Innenfor tjenesteytende sektor er det, som i 1999, databehandlingsvirksomhet, teknisk testing og konsu-

lentvirksomhet og telekommunikasjon som er de største næringene. Imidlertid er det bare databehandlingsvirksomheten som øker sin FoU-virksomhet. Næringen økte sine FoU-utgifter fra omtrent 1,6 milliarder kroner til litt i underkant av 2 milliarder kroner i 2001. Det betyr at næringen står for hele 42,5 prosent av tjenesteytende sektors samlede kostnader til egenutført FoU.

Fiskeoppdrett er en næring som de siste årene har økt sin FoU-intensitet kraftig, og næringen brukte 330 millioner kroner til FoU i 2001. Tilsvarende brukte næringen 169 millioner kroner på egenutført FoU i 1999. I 2001 stod næringen dermed bak 2,6 prosent av næringslivets totale FoU-kostnader.

Mens enhetene innenfor industrien, tjenesteytende sektor og fiskeoppdrett øker sin FoU-innsats går næringen utvinning av olje og naturgass motsatt vei. Næringen utførte FoU for 723 millioner kroner i 2001 mot 782 millioner kroner i 1999.

Vekst i ressurser brukt til FoU

Antall årsverk utført av næringslivet økte med 11 prosent i perioden 1999 til 2001. Antallet personer involvert i FoU økte med 24 prosent, fra 14 500 i 1999 til litt over 18 000 i 2001. Det betyr at hver enkelt FoU-medarbeider i gjennomsnitt jobber litt mindre med FoU i 2001 enn i 1999. Samtidig økte også lønnskostnadene om lag på linje med den generelle lønnsøkningen, slik at gjennomsnittlig lønnskostnader for ett FoU-årsverk økte fra 505 000 kroner i 1999 til 566 000 kroner i 2001. Lønnskostnadene per forskerårsverk varierer imidlertid mye. De dyreste er ansatt innen utvinning av olje og naturgass, der hvert årsverk koster 947 000 kroner i 2001.

I tillegg til egenutført FoU kjøpte foretakene i næringslivet inn FoU-tjenester for 3,8 milliarder kroner fra andre aktører. Dette kan være andre foretak eller forskningsinstitutter, universiteter eller høyskoler, både nasjonalt og internasjonalt. Volumet på disse tjenestene, målt i kroner, er det samme som i 1999. Tallene for 1999 og 2001 er imidlertid ikke helt sammenlignbare. Innkjøp av FoU-tjenester innen samme foretak ble regnet som innkjøpt FoU i 1999, men regnes som egenutført i 2001. For de fleste næringene ligger innkjøpt FoU rundt en tredjedel av egenutført, men tre næringer skiller seg ut: Innen Utvinning av olje og naturgass, Kraft- og vannforsyning og Sjøtransport er det kjøpt inn mer FoU enn det næringene selv utførte.

Liten innovativ effekt?

Den økte aktiviteten innen forskning og utviklingsvirksomhet (FoU) blant norske foretak siden 1999 synes ikke å slå ut i tilsvarende økt innovasjonsaktivitet generelt. Norske foretak er generelt ikke blitt mer innovative siden forrige innovasjonsundersøkelse fra 1997, verken målt ved antall innovative foretak, omsetning

av nye eller vesentlig endrete produkter eller kostnader til innovasjonsvirksomhet. Det var 29 prosent av foretakene som var innovative i 2001, mens det var 30 prosent av foretakene som var innovative i 1997. Sammenliknet med den svenske og finske innovasjonsundersøkelsen for perioden 1998-2000 er norske foretak også mer beskjedne med å introdusere nye produkter og prosesser. De aller fleste av de innovative foretakene har introdusert nye eller vesentlig endrede produkter for foretaket. Det er langt færre foretak som har introdusert produkter som ikke bare er nye eller forbedrede for foretaket, men også for foretakets marked. Bare litt over en tredjedel av de innovative foretakene, eller 12 prosent av alle foretak, har utviklet slike nye markedsprodukter. Dette kan indikere lav FoU-avkastning, selv om FoU ikke er den eneste faktoren bak innovasjon. Det kan også gjøre seg gjeldende et etterslep i tid.

Næringslivets kostnader til innovasjonsvirksomhet i 2001 var på litt over 23 milliarder kroner, tilsvarende 1,5 prosent av total omsetning i næringslivet. Holdes foretak uten innovasjonsvirksomhet utenfor, stiger andelen til 2,4 prosent. Innenfor industrien er andelen på 3,3 prosent, mens i tjenesteytende næringer er tilsvarende tall 2,4 prosent. Over halvparten av innovasjonskostnadene er egenutført FoU. Likevel har vel 40 prosent av de innovative foretakene utviklet nye produkter eller prosesser uten bruk av egen FoU. Andre kostnadskomponenter er produktdesign, kompetanseoppbygging, markedsintroduksjon og innkjøp av ekstern kunnskap.

Av den samlede omsetningen i industrien i 2001 utgjorde nye eller vesentlig endrede produkter 13 prosent. Andelen stiger fra i underkant av 4 prosent for de minste foretakene til vel 17 prosent for de største. Holdes foretak uten innovasjonsvirksomhet utenfor, er andelen for industri som helhet 21 prosent. Blant disse innovative foretakene er andelen fallende fra 25 for de minste foretakene til 20 prosent for de største. Dette forholdet skyldes at det er færre innovative foretak blant de minste enhetene.

Store foretak oftere innovative

Foretakene innenfor industrien viser seg å være mer innovative enn innenfor tjenesteytende sektor. Mens 36 prosent av enhetene innenfor industrien kan kalles innovative, kan bare 30 prosent av enhetene innenfor tjenesteytende sektor gjøre det samme.

Innovasjonsgraden varierer i stor grad etter størrelsen på foretakene, med de største enhetene som oftere innovative enn de mindre enhetene. Dette kan ha flere årsaker, men store foretak har ofte større ressurser både økonomisk og kunnskapsmessig, bredere produktspekter og flere prosesser enn mindre foretak, og dermed større muligheter for innovasjon på minst et område. For næringslivet samlet hadde hele 64 prosent av foretak med over 500 sysselsatte introdu-

Boks 1: Statistikkgrunnet

Undersøkelsen over næringslivets innovasjonsvirksomhet gjennomføres hvert fjerde år av Statistisk sentralbyrå som en representativ utvalgsundersøkelse for næringslivet. Undersøkelsen utføres som en del av Eurostats Community Innovation Survey (CIS3). Omfang og innhold er på enkelte punkter endret i forhold til tidligere undersøkelser, slik at man bør være varsom med å trekke for sterke sammenligninger. Innovasjonsundersøkelsen er utarbeidet etter retningslinjer trukket opp av Eurostat/OECD i den såkalte «Oslo-manualen».

Undersøkelsen over næringslivets FoU-virksomhet gjennomføres hvert annet år av Statistisk sentralbyrå på oppdrag fra Norges forskningsråd som en representativ utvalgsundersøkelse for næringslivet. Undersøkelsen og resultater er utarbeidet etter retningslinjer trukket opp av OECD i den såkalte «Frascati-manualen».

Begge undersøkelsene omfatter alle enheter i næringslivet med minst 50 sysselsatte. I tillegg er alle enheter under 50 sysselsatte som rapporterte FoU-virksomhet i forrige undersøkelse tatt med. Blant de øvrige enhetene med mindre enn 50 sysselsatte er det trukket et tilfeldig utvalg, stratifisert etter 2-siffer næring og størrelsesgruppe. Trekkprosenten er i hovedsak 35, men i noen strata er 5 og 10 prosent brukt. Utvalget er på cirka 4300 enheter.

Enheten i undersøkelsene er *foretak*. For FoU-undersøkelsen er også noen hovedvariable brutt ned på *bedrift*. Et foretak kan bestå av en eller flere bedrifter. Bedrift er en geografisk lokalisert enhet med hovedaktivitet avgrenset til en næringsundergruppe.

Boks 2: Definisjoner

Innovasjon er nye eller vesentlige forbedrede produkter (varer eller tjenester) introdusert i markedet eller introduksjon av vesentlige forbedrede prosesser innen foretaket. Innovasjon er basert på resultater av enten ny teknologisk utvikling, nye kombinasjoner av eksisterende teknologi eller utnyttelse av annen kunnskap ervervet av foretaket. Innovasjonen skal være ny for foretaket; den må ikke nødvendigvis være ny for markedet. Endringer av bare estetisk natur, og bare salg av innovasjoner fullt og helt utviklet og produsert av andre skal ikke inkluderes.

Forskning og utviklingsarbeid (FoU) er kreativ virksomhet som utføres systematisk for å oppnå økt kunnskap - herunder kunnskap om mennesket, kultur og samfunn - og omfatter også bruken av denne kunnskapen til å finne nye anvendelser. Aktivitetene skal inneholde et generelt nyhetselement og at det er knyttet en viss form for usikkerhet til resultatet. Et normalt konstruksjons- eller planleggingsarbeid som følger etablerte rutiner regnes ikke til FoU, heller ikke innføring av kjent teknologi i bedriften.

Interne FoU-kostnader er kostnader til FoU utført av foretaket med eget personell. Interne FoU-kostnader omfatter lønnskostnader, andre driftskostnader og investeringer til FoU-virksomheten.

Eksterne FoU-kostnader omfatter innkjøpte FoU-tjenester utført av andre enheter, som bransje-/forskningsinstitutter, andre norske/utenlandske foretak (også andre enheter i samme konsern) etc.

sert nye eller vesentlige endrede produkter eller prosesser i 2001. Bare 21 prosent av foretakene med mellom 10 og 19 sysselsatte hadde gjort det samme. Forskjellen mellom store og små foretak er større innenfor industrien enn for tjenesteytende virksomhet. Hele 78 prosent av de største industriforetakene var involvert i innovativ virksomhet mot bare 27 prosent av de minste. Innenfor tjenesteytende sektor er bare 52 prosent av de største enhetene involvert i innovasjonsvirksomhet og 23 prosent av de minste.

Faktorer som begrenser innovasjon

Et betydelig antall foretak rapporterte at deres innovasjonsaktivitet, eller mangel på innovasjonsaktivitet, var hindret av ulike årsaker. Økonomiske faktorer var de som ble hyppigst oppgitt; for høye innovasjonskostnader, for stor økonomisk risiko og mangel på finansieringsmuligheter. Andre faktorer, som for eksempel mangel på kvalifisert personell eller mangel på teknologisk informasjon, ble oppgitt av forholdsvis få. For enheter uten innovasjon rapporterte 16 prosent av foretakene at de ikke hadde innovativ aktivitet på grunn av tidligere gjennomførte innovasjoner og hele 49 prosent mente det ikke var behov for innovasjonsvirksomhet på grunn av markedsforholdene.

Kapitalavkastning i Fastlands-Norge

Det er en nær sammenheng mellom konkurransevne og lønnsomhet. Lønnsomheten for investorene måles ved avkastningen av investeringene.

Kapitalavkastningen, som sier noe om hvor mye man får igjen for investeringer i en bedrift, kan beregnes ved å trekke lønnskostnader, utgifter til produktinnsats og verdien av kapitalslitet fra verdien av brutto-produksjonen. Kapitalavkastning i seg selv egner seg imidlertid dårlig som mål for sammenligning av lønnsomhet mellom næringer da kapitalinnsatsen kan variere mye fra næring til næring. Derfor beregner man kapitalavkastningsrater, som er driftsresultat i forhold til kapitalinnsats.

Kapitalavkastningsrater kan beregnes med utgangspunkt i både nasjonalregnskapstall og regnskapsstatistikk. Regnskapsstatistikk er et av grunnlagene for beregning av driftsresultat i nasjonalregnskapet. Prinsippene som ligger til grunn for nasjonalregnskapene fraviker imidlertid en del i forhold til de prinsipper som årsregnskap til aksjeselskaper bygger på. Nasjonalregnskapets produksjon av varer og tjenester er forskjellig fra regnskapsstatistikens salg av varer og tjenester på grunn av forskjellige periodiseringsprin-

Nettokapitalavkastningsrater (i prosent) i ulike perioder i årene 1973-2002^a

Produksjonssektor	1973-1981	1982-1988	1989-1996	1997-2002	2001	2002
Bedrifter i Fastlands-Norge ^b	4,2	4,4	6,3	8,7	8,3	8,9
Industri totalt ^c	7,8	8,3	9,7	10,1	8,5	5,8
Annen vareproduksjon	-1,4	0,9	2,6	4,3	5,2	6,5
Privat tjenesteyting ^d	7,9	5,9	8,0	11,2	10,1	11,5
Jordbruk, jakt og viltstell	-13,1	-9,3	-5,6	-7,1	-7,4	-7,6
Skogbruk	10,1	11,1	25,1	24,5	22,6	18,6
Fiske og fangst	6,2	0,0	-8,3	-7,5	-0,5	-0,7
Fiskeoppdrett		23,3	17,0	58,7	53,6	27,6
Produksjon av konsumprodukter	12,7	10,8	13,9	8,0	6,6	6,4
Produksjon av vareinnsats- og investeringsprodukter	9,6	9,5	10,6	13,4	14,3	12,4
Treforedling	3,6	2,8	5,7	3,9	4,6	-3,1
Kjemiske råvarer	1,3	7,1	8,4	4,1	-0,6	-6,5
Metaller	8,4	10,9	7,3	9,4	5,6	-2,7
Produksjon av verksteds-produkter	9,6	5,7	6,9	16,0	13,8	12,1
Produksjon av skip og oljeplattformer	0,7	8,0	14,2	13,1	9,8	18,8
Bygg og anlegg	13,1	10,2	20,7	37,5	37,0	49,7
Produksjon av elektrisk kraft	4,0	5,5	5,3	5,7	6,6	8,2
Innenriks samferdsel inkl. lufttransport	-5,1	-1,5	5,2	2,5	-0,1	1,7
Varehandel	19,5	9,3	9,4	19,1	15,4	22,1
Annen privat tjenesteproduksjon	10,9	10,5	9,9	14,2	14,8	14,9

^a Dataene for 2001 og 2002 er foreløpige.

^b Eksklusive oljeraffinering og bank og forsikring.

^c Eksklusive oljeraffinering.

^d Eksklusive bank og forsikring.

Kilde: SSB Nasjonalregnskap.

sipper. Eksempler på dette er varelagerendringer og kostnadsføring kontra aktivering av utgifter.

I nasjonalregnskapet skal alt utstyr og inventar med varighet over ett år regnes som realinvesteringer. Dette skaper også forskjeller i forhold til regnskapsstatistikken. Det er også store forskjeller i avskrivninger mellom regnskapsstatistikken og nasjonalregnskapet på grunn av blant annet forskjeller i forutsetninger om levetider og avskrivingsprofil.

Lønnskostnadene i nasjonalregnskapet er mer omfattende enn i regnskapsstatistikken og omfatter blant annet naturallønn, overskudd knyttet til reisevirksomhet samt beløp som føres under pensjonskostnader og andre indirekte personalkostnader. I regnskapsstatistikken føres for eksempel noen lønnsposter som forskning og utvikling og aktiverte investeringsarbeider.

Nasjonalregnskapets avkastningstall

Lønnskostnadene i nasjonalregnskapsberegningene av kapitalavkastning nedenfor inkluderer også et anslag på lønn til selvstendig næringsdrivende. Siden egne tall for dette ikke finnes er det vanlig å forutsette at lønnsatsen pr. timeverk for selvstendig næringsdrivende tilsvarende som lønnstagerne i gjennomsnitt mottar innenfor samme næring.

Tabellen med tall fra nasjonalregnskapet inneholder kapitalavkastningsrater for ulike næringsaggregater for bedrifter i Fastlands-Norge for 30-års perioden 1973-2002. Tabellen viser at avkastningen for bedrif-

ter i Fastlands-Norge (utenom bank og forsikring og oljeraffinering) har gått kraftig opp målt som gjennomsnitt over perioder siden første halvdel av 1970-tallet fram til i dag. Den har økt fra vel 4,2 prosent i perioden 1973-1988 til vel 8,6 prosent i perioden 1997-2002. Spesielt kraftig har økningen vært gjennom slutten 1980-tallet og begynnelsen 1990-tallet. Avkastningen varierer mye fra år til år spesielt i de mest konjunkturutsatte bransjene. Dette betyr at inndelingen i perioder er viktig ved slike sammenligninger. Inndelingen i perioder i tabellen er gjort med henblikk på at hver periode skal representere en konjunktursyklus.

På kort sikt vil kapitalavkastningen kunne øke som følge av prisøkning på produktene og produktivitetsøkninger i bedriftene. På den annen side vil prisene på innsatsfaktorene kunne øke og oppveie både økning i produktpriser og produktivitetsforbedringer. Spesielt kan økning i produktreallonnen bidra til at kapitalavkastningen holdes nede. Over tid vil økende inntekter veltes over på blant annet lønn, investeringer og nye tablinger. Dette vil bringe avkastningen mot et likevektsnivå som er bestemt av rente, risiko og skatteregler. Kapitalavkastningen bør over tid gjenspeile utviklingen i avkastningen av alternativ plassering av kapitalen. Forskjeller i avkastning mellom næringer kan bl.a. skyldes ulikheter i risiko som igjen kan gi seg utslag i ulike lånerenter etc, tregheter i tilpasninger over tid, ulike reguleringer overfor ulike bransjer, etableringshindringer, ulik grad av grunnrente knyttet til bransjen osv.

En tolkning av den langsiktige økningen i avkastningen i Norge gjennom 1980 og 1990 årene kan være at avkastningen av kapital internasjonalt også øker, at man over tid har hentet inn tidligere forskjeller mot avkastningen av internasjonale investeringer og at man delvis har opplevd en gradvis deregulering av flere og flere markeder i Norge. Dette kan også delvis underbygges av at det spesielt er noen enkelt næringer som bidrar sterkt til den samlede økningen i kapitalavkastning. Det kan også være sammensetningseffekter som forklarer endringen for Fastlands-Norge totalt.

Den gjennomsnittlige utviklingen for Fastlands-Norge er representativ for grove næringsgrupper som industri, annen vareproduksjon og privat tjenesteyting (utenom bank og forsikringssektoren). Den er klart mindre representativ for enkelt næringer som for eksempel jordbruk, fiske og fangst, og el-produksjon og annen privat tjenesteproduksjon. Jordbruket har en negativ kapitalavkastning fortsatt, slik som nasjonalregnskapet måler dette, på tross av en relativt kraftig omstilling med færre årsverk innenfor jordbruket enn tidligere. Det har imidlertid vært en klar trend i retning av mindre negative tall. Tradisjonelt fiske går stadig dårlig. Fiskeoppdrett som er en relativt ny ressursbasert næring har i perioder en meget høy avkastning. Dette henger antakelig sammen med delvis regulerte muligheter for ekspansjon av oppdrett i relativt produktive områder. På grunn av regulering av prisene internasjonalt og store svingninger i produksjonen på grunn av sykdom i fisken kan imidlertid avkastningen her svinge sterkt.

Skogbruket har også utviklet seg svært positivt. Mens industri samlet og den samlede tjenesteyting har en avkastning som er om lag like stor, er avkastningen i andre vareproduserende næringer svært lav. Tradisjonell industri som metallproduksjon og produksjon av verkstedsprodukter har en høy jevn avkastning, mens treforedling og kjemiske råvarer tydelig sliter med lav avkastning. Bygge- og anleggsektoren har også en sterkt stigende avkastning fram mot 2002.

Regnskapsstatistikk

Regnskapsstatistikkens tall for total kapitalrentabiliteten for aksjeselskaper viser en gjennomsnittlig avkastningen i 2001 på 7,4 prosent, men dette gjennomsnittet er sterkt preget av den høye avkastningen i oljesektoren. Avkastning i 2001 varierer mellom 2,3 og 6,2 prosent når vi holder oljesektoren utenfor. Over årene 1997 til 2001 har avkastningen variert mellom 6,4 og 9,2 prosent i gjennomsnitt.

Avkastningen varierer mye både mellom år og mellom sektorer. Spesielt stor er variasjonen over tid i oljesektoren. Dette henger først og fremst sammen med variasjoner i oljepriser, men også periodisering av inntekter kan ha en viss betydning. Store variasjoner i forløpet for investeringer og avskrivninger fra år til år kan også ha en viss betydning i denne sektoren.

Ellers ligger industri og bergverksdrift blant de bransjer som har jevnest og høyest avkastning målt etter total kapitalrentabilitet. Variasjonen i avkastning i industrien samlet er liten i forhold til i andre bransjer, men dette er en grov næringsinndeling som skjuler store forskjeller mellom industribransjer, se foran. Bygge- og anleggsbransjen er blant næringene med høyest avkastning, men her er også de største variasjonene i avkastning mellom år, når oljesektoren holdes utenfor sammenligningen.

Lavest avkastning er det i kraft- og vannforsyning. Her har avkastningen vært fallende over hele perioden statistikken dekker. Dette kan ha sammenheng med økende konkurranse i bransjen, men kan også være en effekt av en utvikling med stadig større nedbør fram til 2001 og at fall i prisene i markedet oppveier økende produksjon.

Primærnæringene utmerker seg også med en svært høy avkastning målt ved total kapitalrentabiliteten. Variasjonen i avkastning er også stor. Dette henger sammen med at næringen er relativt liten og at noen bedrifter er dominerende på avkastningssiden slik denne måles i regnskapsstatistikken. Spesielt gjelder dette oppdrettsnæringen.

Forholdet mellom egenkapitalrentabiliteten og total kapitalrentabiliteten sier noe om i hvilken grad egenkapitalen blir høyere eller lavere lønnet enn fremmedkapitalen. Fremmedkapitalen består av kortsiktige eller langsiktige lån. Dermed sier egenkapitalrentabiliteten noe om hva en har igjen ved å være direkte eier i en virksomhet. Fremmedkapitalen vil gjennom faste låneforpliktelser sørge for en rimelig stabil avkastning over tid. Derfor er det grunn til at egenkapitalrentabiliteten vil vise til dels betydelig større variasjon enn total kapitalrentabiliteten. Dette viser da også tabellen over egenkapitalrentabilitet. Variasjonen i egenkapitalrentabilitet over år er mange ganger større enn variasjonen i total kapitalrentabiliteten i primærnæringen, bygg og anlegg og i varehandel. Konjunkturbølgene slår dermed vesentlig mer innover avkastningen av egenkapitalen enn total kapitalen. Det er også betydelig større forskjell i egenkapitalrentabilitet enn i total kapitalrentabiliteten mellom næringer.

Igjen er det primærnæringene som utmerker seg med svært stor variasjon og årviss stor avkastning, denne gangen målt ved egenkapitalrentabiliteten. Og igjen er det spesielt variasjoner i avkastning i fiske og oppdrett, slik den måles i regnskapsstatistikken, som gjør store utslag.

Kraftsektoren, samferdsel og foretningmessig tjenesteyting har en svært lav egenkapitalrentabilitet målt mot tilsvarende avkastningsmål i andre sektorer.

Egenkapitalrentabilitet¹ for aksjeselskaper etter næringshovedområde. 1997-2001²

	1997	1998	1999	2000	2001 ³	Varians	Gjennomsnitt
I alt	10,8	7,0	7,8	8,2	6,7	2,6	8,1
Primærnæringer	7,4	12,4	17,2	22,7	6,1	47,7	13,2
Olje- og gassutvinning	15,8	8,6	7,5	16,9	17,3	22,7	13,2
Industri og bergverksdrift	13,1	7,9	7,9	9,4	8,9	4,6	9,4
Kraft- og vannforsyning	6,1	3,9	5,9	5,4	3,0	1,8	4,9
Bygge- og anleggsvirksomhet	23,7	23,3	21,4	14,7	10,4	34,6	18,7
Varehandel, hotell og restaurantvirksomhet	15,6	13,2	12,0	6,2	6,7	17,0	10,7
Samferdsel	8,3	5,5	5,2	4,8	3,8	2,8	5,5
Forretningsmessig tjenesteyting, eiendomsdrift	8,6	5,0	7,1	6,0	3,4	3,9	6,0
Andre tjenester ⁴	2,8	6,7	7,9	5,1	1,2	7,6	4,7
Uoppgitt næring	6,5	- 0,1	10,8	8,0	0,3	23,2	5,1
Varians med olje	34,7	37,9	25,5	34,1	23,2		
Varians uten olje	35,5	42,1	27,5	31,6	10,7		

¹ Ordinært resultat i prosent av egenkapital pr 31. desember.

² På grunn av endringer i kontoplan i forbindelse med overgangen til regnskapsloven av 1998, er det brudd i statistikken mellom 1998 og 1999. Strukturelle endringer kan gjøre at enkelte næringer ikke er sammenlignbare fra et år til et annet.

³ Foreløpige tall.

⁴ Omfatter privat undervisning, private helse og -sosialtjenester og andre sosiale og personlige tjenester.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Regnskapsstatistikk. Årsregnskap for ikke- finansielle aksjeselskaper.

Totalrentabilitet¹ for aksjeselskaper etter næringshovedområde. 1997-2001²

	1997	1998	1999	2000	2001 ³	Varians	Gjennomsnitt
I alt[Total]	9,2	7,0	6,4	8,3	7,4	1,2	7,7
Primærnæringer	6,7	9,0	10,3	12,3	5,4	7,6	8,7
Olje- og gassutvinning	17,5	7,9	8,1	21,8	20,6	45,4	15,2
Industri og bergverksdrift	8,8	7,1	6,1	6,7	6,2	1,2	7,0
Kraft- og vannforsyning	6,4	4,9	5,2	4,6	3,6	1,0	4,9
Bygge- og anleggsvirksomhet	9,4	11,0	9,9	7,1	5,9	4,4	8,7
Varehandel, hotell og restaurantvirksomhet	9,0	8,5	7,1	5,3	5,8	2,6	7,1
Samferdsel	6,9	6,0	4,6	4,5	4,0	1,5	5,2
Forretningsmessig tjenesteyting, eiendomsdrift	7,4	6,5	5,8	5,6	4,5	1,2	6,0
Andre tjenester ⁴	5,0	6,5	6,4	5,5	4,2	0,9	5,5
Uoppgitt næring	6,8	4,8	8,6	6,9	2,3	5,8	5,9
Varians med olje	10,9	3,3	3,5	25,6	24,3		
Varians uten olje	2,2	3,6	3,8	5,3	2,2		

¹ Ordinært resultat før skattekostnad + rentekostnader i prosent av sum gjeld og egenkapital pr 31. desember.

² På grunn av endringer i kontoplan i forbindelse med overgangen til regnskapsloven av 1998, er det brudd i statistikken mellom 1998 og 1999. Strukturelle endringer kan gjøre at enkelte næringer ikke er sammenlignbare fra et år til et annet.

³ Foreløpige tall.

⁴ Omfatter privat undervisning, private helse og -sosialtjenester og andre sosiale og personlige tjenester.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Regnskapsstatistikk. Årsregnskap for ikke- finansielle aksjeselskaper.

Utenlandske direkte investeringer

En (utenlandsk) direkte investering er ifølge Norges Banks statistikkbeskrivelse «en investering over landegrensene der investor har til hensikt å opprette en varig økonomisk forbindelse og utøve innflytelse på virksomheten i investeringsobjektet.» Det forutsettes altså kontrollerende poster for å skille investeringene fra finansielle porteføljeplasseringer. Siden det i stor grad er foretak som foretar direkte investeringer, kan veksten i disse i stor grad betraktes som økt utbredelse av multinasjonale foretak. Motivene bak utenlandske direkte investeringer kan plasseres i følgende kategorier:

- *Faktordrevne.* Foretakene lokaliserer produksjonen til steder med god tilgang på innsatsfaktorer til relativt lave kostnader, eksempelvis kompetent arbeidskraft eller naturressurser.
- *Markedsdrevne.* Foretakene lokaliserer bedrifter til eller nærmere steder med høy etterspørsel. Direkte

investeringer blir da et alternativ til eksport; i stedet for å flytte varer mellom land, opprettes eller flyttes i stedet produksjonen til eksportlandet.

- *Teknologidrevne.* Foretakene lokaliserer bedrifter til kunnskapssentra for mer effektivt å bedre sin teknologi og sine produkter. Oppkjøp av foretak som besitter patenter og egne forskningsmiljø er et annet eksempel.

Den mulighet at produksjonen/bedrifter - ikke bare varer - kan flyttes mellom land, har gitt opphav til begrepet «rotløse» bedrifter. Rotløse bedrifter omfatter enkelt sagt alle bedrifter som ikke «fysisk» er bundet til en lokalisering, dvs. alle bedrifter der tilgangen til en naturressurs eller en stedbunden kompetanse låser lokaliseringen. Markeds plassering er bare av betydning når denne betingelsen er oppfylt.

Inngående og utgående direkte investeringer. Geografisk fordeling. Millioner kroner

	Norske direkte investeringer i utlandet (netto)			Utenlandske direkte investeringer i Norge (netto)		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Europa	36 321	-17 889	32 219	48 490	18 832	1 603
Sverige	4 887	4 636	7 946	29 278	2 839	1 404
Danmark	17 804	3 493	1 965	-2 511	2 784	457
Storbritannia	-3 636	1 981	1 628	-2 630	3 372	2 734
Tyskland	8 473	-17 088	19 233	452	-1 062	-648
Amerika	-5 678	1 608	-1 483	2 554	5 245	4 456
USA	-5 746	-1 192	3 805	-4 402	978	-1 371
Asia, Afrika, Oceania	34 420	2 872	115	3 773	-113	-696
Sum transaksjoner	65 063	-13 409	30 851	54 817	23 964	5 363

Kilde: Norges bank.

Inngående og utgående direkte investeringer. Næringsfordeling. Millioner kroner

	Norske direkte investeringer i utlandet (netto)			Utenlandske direkte investeringer i Norge (netto)		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Oljeutvinning og bergverksdrift	-11 114	6 937	-5 895	-19 698	7 767	8 288
Industri	23 917	12 247	18 818	14 030	3 672	-3 951
Varehandel, hotell og restaurant	508	1 403	13	7 512	8 397	-1 848
Transport, kommunikasjon	36 210	-23 885	13 270	6 845	1 394	1 861
Bank, finansiering og forsikring	-1 637	625	3 687	24 163	817	1 213
Forretningsmessig tjenesteyting	13 227	-9 943	-2 720	16 786	3 323	631
Øvrige, ikke næringsfordelt	3 952	-793	3 678	5 179	-1 406	-831
Sum transaksjoner	65 063	-13 409	30 851	54 817	23 964	5 363

Kilde: Norges bank.

Inngående og utgående direkte investeringer. Fordeling på investeringenes art. Millioner kroner

	Norske direkte investeringer i utlandet (netto)			Utenlandske direkte investeringer i Norge (netto)		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Aksjer, parter, andeler	72 518	5 971	43 362	64 835	11 819	6 025
Investeringslån	-7 455	-19 380	-12 511	-10 018	12 145	-662
Sum transaksjoner	65 063	-13 409	30 851	54 817	23 964	5 363
Reinvestert fortjeneste	7 758	6 792	7 725	-3 003	-5 375	718
Direkte investeringer totalt	72 821	-6 617	38 576	51 814	18 589	6 081

Kilde: Norges bank.

I følge statistikk fra Norges Bank for 2002 beløp norske direkte investeringer i utlandet seg til 38,6 milliarder kroner. Av dette utgjorde investeringer i aksjer og annen form for egenkapital 43,4 milliarder. Investeringslån mellom beslektede foretak utgjorde 12,5 milliarder kroner. Det resterende beløpet på 7,7 milliarder kroner var beregnet reinvestert fortjeneste. Den største delen av de norske direkte investeringene i utlandet skjedde innenfor næringene Industri og Transport og kommunikasjon. De fant først og fremst sted i Tyskland og Sverige, altså ikke i typiske lavkostland. Det bekrefter en generell tendens: Utenlandske direkte investeringer gjør seg gjeldende i større grad i Vest-Europa og andre rike, industrialiserte land enn i resten av verden. Av en samlet beholdning på 297,8 milliarder kroner direkte investert i utlandet i 2000, var nær 68 prosent plassert i EU-land. 42 prosent av den totale beholdningen var plassert i Danmark, Sverige og Storbritannia. Det er i enkelte analyser blitt

tolket som uttrykk for at majoriteten av disse investeringene ikke er faktordrevne, men markedsdrevne. Dette bekreftes også av foretakenes svar på spørreundersøkelser.

Målt som andel av BNP, har nivået på beholdningen av utenlandske direkte investeringer i norsk økonomi ligget på om lag samme nivå som i Vest-Europa. Dette gjelder både utenlandske direkte investeringer i norsk økonomi (inngående) og norske investeringer i utlandet (utgående). Historisk har Norge stort sett vært et vertsland for utenlandske direkte investeringer. Unntaket har vært rederiene. For Norge økte beholdningen av inngående investeringer fra 10,7 prosent av BNP i 1990 til 21,1 prosent i 1999. I løpet av de siste 10-15 årene har norske direkte investeringer i utlandet økt kraftig, fra 9,4 prosent av BNP i 1990 til 25,3 prosent i 1999. Sammenlignende undersøkelser av de 30 største industrikonsernene i

Norge over tid viser at de største konsernene i gjennomsnitt er nær dobbelt så store som de bedriftene som utgjorde den tilsvarende gruppen i 1980, men det meste av veksten har skjedd i utlandet. Mer enn den samlede sysselsettingsveksten stammer fra økt virksomhet i utlandet.

Fra et nasjonaløkonomisk synspunkt bidrar norske direkte investeringer til den samlede norske sparingen. Det er ingen prinsipiell forskjell på om opptjente inntekter plasseres i rentebærende fordringer overfor utlandet eller direkte i produksjonsvirksomhet der avkastningen kommer i form av overskudd eller utbytte på aksjer. Det avgjørende i så måte er om eierne fortsatt er bosatt i Norge. Dersom også eierne flytter ut, forsvinner også eierinntektene fra Norge.

Særlig markedsdrevne direkte investeringer i utlandet kan være et alternativ til eksport. Undersøkelser viser imidlertid at den negative eksportvirkningen svekkes av at utenlandske datterselskaper til norske multinasjonale selskaper har en forholdsvis betydelig import fra søster- eller morselskap i Norge. Det blir også misvisende å sammenligne den faktiske utviklingen med en hypotetisk utvikling der selskapene hadde foretatt den samme ekspansjonen i Norge og økt sin eksport tilsvarende. Direkte investeringer i utlandet kan ha bidratt til å sikre den nødvendige lønnsomheten i disse foretakene. Dermed er den gjenværende eksporten fra Norge muligens større enn den ville vært dersom investeringene utenlands ikke var blitt foretatt.

Økt kapitalmobilitet i form av direkte investeringer utsetter flere typer bedrifter for en form for internasjonal konkurranse. Mange tjenester må produseres nær brukeren og er derfor skjermet fra internasjonal importkonkurranse. Eiere av skjermede bedrifter kan imidlertid flytte hele eller deler av virksomheten til utenlandske markeder. Økte direkte investeringer kan dermed påvirke lønnsdannelsen i Norge; flere fagforeninger vil kunne ta hensyn til faren for at sysselsettingen reduseres når lønnsnivået blir for høyt. Direkte investeringer kan i tillegg være effektivitetsfremmende da norske bedrifter i større grad kan bli overtatt av utenlandske eiere hvis disse ser rom for forbedringer av lønnsomheten. Så lenge multinasjonale selskaper fortsatt har betydelig virksomhet i Norge, kan en større eksponering mot internasjonale impulser også åpne for at produktivitetsfremmende kompetanse både bevares og styrkes.

Norges Banks statistikk viser at utenlandske direkte investeringer i Norge skjedde nesten utelukkende i form av aksjer og annen egenkapital i 2002, og de beløp seg til 6,1 milliarder kroner. Investeringene ble i første rekke foretatt innenfor oljeutvinning, og de synes derfor i hovedsak å være faktordrevne. Regnet

netto ga utgående og inngående direkte investeringer i 2002 en netto kapitalutgang på 32,5 milliarder kroner, hvorav kjøp av aksjer bidro med et nettobeløp på 37,3 milliarder kroner.

Avgang og tilgang på foretak og sysselsettingskonsekvenser av dette

I løpet av 2001 og 2002 har det vært en kombinasjon av en sterk svekkelse av den kostnadmessige konkurranseevnen og en internasjonal konjunkturedgang som har bidratt til nedgang i produksjon og sysselsetting i industrien. I noen grad har svekkelsen av konkurranseevnen vært et ønsket resultat av den nye pengepolitikken og handlingsregelen for innfasing av oljepenger i norsk økonomi. Målet med politikken har vært å frigjøre ressurser som kan inngå i tjenesteproduksjon. Dette reiser spørsmål om hva som ligger bak nettoendringstallene for sysselsetting og ledighet. Spesielt vil det være av interesse å vurdere i hvilken grad en har fått til en omstilling av arbeidskraft fra industri til tjenesteproduksjon, selv om det har gått relativt kort tid etter innføring av handlingsregelen.

Nedenfor belyses forsøksvis hvordan endringer i *foretaksbestanden* har hatt betydning for sysselsettingsutviklingen, fordelt på ulike sektorer. Endringer i bestanden fra ett år til det neste dekomponeres i nyetableringer, nedleggelser og andre endringer. Utgangspunkt er statistikk som viser endringer i foretaksbestanden per 1. januar i perioden 2001-2003, eksklusive primærnæringene og offentlig forvaltning. Endringer i foretaksbestandene knyttes opp mot registerdata for antall ansatte i de bedriftene foretaket består av. Antall ansatte er definert som antall arbeidsforhold. For foretak som inngår i bestanden per 1. januar, er antall ansatte registrert i desember foregående år. Et foretak som legges ned i løpet av året inngår i bestanden 1. januar samme år, mens et nyetablert foretak inngår i bestanden 1. januar neste år. Antall ansatte for et nedlagt eller nyetablert foretak refererer til ansatte per 1. januar i det år det inngår i bestanden.

Sektorinndelingen er gjort på foretaksnivå. Resultatene fra denne statistikken kan dermed avvike noe fra tilsvarende tall i nasjonalregnskapet (som er basert på klassifikasjon av bedrifter, ikke foretak). En annen årsak til avvik er at vi ser på antall arbeidsforhold (jobber), ikke antall personer som er sysselsatt. Statistikken omfatter bergverk og industri, utvinning av energi, bygge- og anleggsvirksomhet og privat tjenesteyting, se tabell.

Utviklingen i antall ansatte

Tabellen viser utviklingen i antall ansatte fordelt på foretak i ulike sektorer fra 1. januar 2001 til 1. januar 2003. Det er 3 300 flere ansatte 1. januar 2003 enn 1. januar 2002, dvs. en økning på 0,23 prosent. Dette tallet viser at det ikke har vært noen negativ utviklingen i antall ansatte samlet sett i de sektorene som dekkes av statistikken i løpet av 2002. Derimot er det

23500 færre ansatte 1. januar 2003 enn 1. januar 2001, en nedgang på 1,6 prosent over 2 år.

Som ventet har det vært en nedgang i industrisyssetningen i løpet av 2002. Det har blitt 11500 færre jobber i industrien fra 2001 til 2002, en nedgang på 3,9 prosent. Det er nå 17 000 eller 5,7 prosent færre ansatte i industrien i 2003 enn i 2001.

Nedgangen i antall industriarbeidsplasser fra 2002 til 2003 har blitt mer enn oppveid av økning i antall ansatte innenfor Bygge- og anleggsvirksomhet (1400 flere ansatte), Hotell- og restaurantvirksomhet (2300 flere ansatte), Forretningsmessig tjenesteyting (5000 flere ansatte) og den private delen av Helse- og undervisningssektoren (4000 flere ansatte). Samlet sett har disse tjenesteytende næringene nå 34,9 prosent av det totale antall ansatte. Dette er økning på ett prosentpoeng sammenlignet med 2001. Det tilsvarende tallet for industri er 19,9%, en nedgang på 0,9 prosentpoeng sammenlignet med 2001.

Tabellen knytter endringer i antall ansatte per 1. januar til endringer i foretaksbestanden. Endringer i foretaksbestanden dekomponeres i nyetableringer, nedleggelser og andre endringer (dvs. endringer i eksisterende virksomhet). Nedleggelse vil si at et foretak opphører og hele virksomheten legges ned. Nyetablering vil si at det registreres et nytt foretak som starter opp ny virksomhet (en eller flere nye bedrifter). Dersom et foretak opphører (f.eks. etter en konkurs) og hele eller deler av virksomheten overtas av et annet foretak regnes dette ikke som en nedleggelse, men overdragelse. Eventuelle endringer i antall ansatte i virksomheten inngår som forskjellen mellom totale endringer og netto nyetableringer. Endringer i sysselsetting i eksisterende foretak inngår også i denne posten (se «Definisjoner og metode» for en nærmere begrepsavklaring).

For næringslivet samlet sett er økningen i antall arbeidsplasser gjennom nyetablering av foretak i løpet av 2002 omtrent lik nedgangen ved at foretak legges ned; tallene er hhv. 19198 og 19878. Samtidig har det har vært en svak økning på 3950 i antall ansatte i eksisterende foretak.

I industrien er den samlede effekten på antall ansatte av nedleggelser og nyetableringer negativ for 2002: Nettoeffekten av nedleggelser og nyetableringer er at ca. 800 arbeidsplasser forsvant. Dette er lite sammenlignet med at hele 10757 arbeidsplasser ble lagt ned gjennom nedbemanninger i eksisterende virksomhet. Det understrekes at dette er en nettoeffekt. Bruttotallet for nedleggelser er langt høyere.

Innenfor sektorene Bygge- og anleggsvirksomhet, Hotell- og restaurantvirksomhet, Forretningsmessig tjenesteyting og Helse- undervisningssektoren er det

samlede tallet jobber i nyetablerte og nedlagte foretak hhv. 11200 og 8700, slik at nettoøkningen i antall ansatte ved avgang og tilgang av bedrifter er ca. 2500. Til sammenligning er den samlede nettoøkningen i antall ansatte innfor eksisterende virksomhet ca. 10300 i disse sektorene.

Antall Foretak

Tabell over utviklingen i antall foretak fra 1. januar 2001 til 1. januar 2003 viser en total registrert økning i antall foretak på 7,25 prosent fra 1. januar 2002 til 1. januar 2003. Den tilsvarende økningen fra 2001 til 2002 var på 6,44 prosent. Innenfor industrien har antall registrerte foretak økt med 2,05 prosent siste år, mens antall foretak var tilnærmet uendret fra 1. januar 2001 til 1. januar 2002. En økning i antall foretak og en nedgang i antall ansatte betyr at det går mot flere mindre foretak.

Det var ca. 21600 flere nyetableringer enn nedleggelser av foretak i løpet av 2002. Det tilsvarende tallet for industrien er bare 55. Økningen i antall registrerte foretak fra 1. januar 2002 til 1. januar 2003 har vært størst i sektorene Forretningsmessig tjenesteyting (11,46 prosent), Undervisning og helse (14,97 prosent) og Andre sosiale og personlige tjenester (11,09 prosent). Det er altså stor etableringsvilje utenfor industrien.

Datagrunnlag

Tallene for 2001 samt bestanden per 1. januar 2002 er tidligere publisert i Statistikkbanken 5. november 2002. Nyetableringer i 2002 ble publisert 3. mars 2003. Tall for bestanden per 1. januar 2003 blir publisert i Statistikkbanken i april, samtidig som tidligere publiserte tall blir justert på bakgrunn av et mer oppdatert datagrunnlag. I denne artikkelen er det de justerte tallene som utgjør datagrunnlaget, samt at nedleggelser i 2002 og bestanden per 1. januar 2003 er estimert. Dette er beskrevet nærmere under «Definisjoner og metode».

Definisjoner og metode

Nyetableringer

Nyetableringer er nyregistreringer korrigert for overdragelser. Dvs. at et nyregistrert foretak som registreres for å overta en eksisterende virksomhet ikke regnes som en nyetablering.

Avganger og nedleggelser

En avgang på foretaksnivå vil ikke nødvendigvis si at virksomheten legges ned. Dersom en juridisk enhet/foretak selger sin virksomhet innenfor foretaket vil dette registreres som en avgang. For 2001 er det i avgangstallene skilt mellom nedleggelser og overdragelser. Avganger er klassifisert som en overdragelse dersom en virksomhet (bedrift) som har tilhørt et foretak som inngår i avganger også inngår i bestanden

Nyetableringer og nedleggelser av foretak i norsk næringsliv

Næring	2 001			2 002			2 003
	Bestand 1. jan. Antall foretak	Nyetableringer Antall foretak	Nedleggelser Antall foretak	Bestand 1. jan. Antall foretak	Nyetableringer Antall foretak	Nedleggelser Antall foretak	Bestand 1. jan. Antall foretak
I alt	1438246	17341	30142	1411402	19198	19878	1414672
Utvinning av energiråstoffer	27413	245	559	27701	46	334	29931
Annen bergverksdrift og utvinning	3589	41	99	3483	22	71	3389
Industri i alt	299341	1639	4138	293833	1679	2492	282263
Nærings- og nytelsesmiddelindustri	57465	430	938	56704	141	251	54756
Tekstil- og bekledningsvareindustri	6341	5	51	6025	62	55	5629
Lær- og lærvareindustri	549	16	7	466	0	19	374
Trelast- og trevareindustri	16248	68	108	15154	100	424	14501
Treforedling, forlag og grafisk industri	46162	113	383	41723	123	513	38879
Oljeraffinering	11	0	0	10	0	1	8
Kjemisk industri	23068	6	699	21805	50	55	21473
Gummivare- og plastindustri	6778	6	583	6057	13	28	5753
Mineralproduktindustri	10314	11	35	10139	32	50	10390
Metall- og metallvareindustri	33415	267	247	32970	403	300	31705
Maskinindustri	24052	199	306	23133	398	244	23260
Elektroteknisk og optisk industri	19969	255	222	18908	31	132	17728
Transportmiddelindustri, oljeplattform	40226	134	136	47047	233	135	44943
Møbelindustri og annen industri	14743	129	423	13692	93	285	12864
Kraft- og vannforsyning	16184	24	47	16110	10	261	14702
Bygge- og anleggsvirksomhet	118273	1823	2028	117423	3220	1507	118803
Varehandel, bil- og hush.rep.	329153	4318	5543	318630	4499	4558	317620
Hotell- og restaurantvirksomhet	78995	1964	2049	73702	2647	1727	76057
Transport og kommunikasjon	164520	1179	3271	160515	1181	2256	159954
Finansell tjenesteyting, forsikring	43983	659	370	44893	44	281	45247
Forr. tjenesetyting, eiendomsdrift	203092	4154	7828	204130	4431	4458	209118
Undervisning, helse og sysiale tjenester	88055	751	2947	86010	938	1068	90068
Andre sosial og personlige tjenester	65390	539	1254	64789	480	856	64880
Lønnet husarbeide m.m.	258	5	9	183	1	9	197
Uoppgitt	2298	20	162	2193	1769	139	2443

per 1. januar 2002. Andre avganger er klassifisert som nedleggelser.

Tall for nedleggelser er ikke tidligere publisert. For 2002 er dette basert på nedleggelser i 2002 per mars 2003, og justert opp ut fra hvor stor andel av avgangene i 2001 som var registrert per mars 2002. En svakhet ved denne metoden er at den forutsetter at utviklingen med hensyn til tilbakedateringer av avganger er omtrent lik for 2001 og 2002. Med tanke på konjunkturedgangen i andre halvår i 2002 er det grunn til å tro at tallet på nedleggelser vil bli høyere.